

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN YAZILI KAYNAKLARINDAN BAYTARNAMELER

Yrd. Doç. Dr. Ali Abbas ÇINAR

Baytarnameler genellikle atçılık ve at hastalıklarının esas alan kaynaklardır. Diğer hayvanlara değinilirse de eserlerin bütünlüğünde bu husus önemli bir yer teşkil etmemektedir.¹

Baytarnamelerin genelinde; atların gerektiği, hayat içindeki yeri, donları, cinsleri, sınanmaları, güçlü ve kuvvetlilikleri, yürüyüş biçimleri, yetiştiricilikleri, adlandırılışları, uğurlu veya uğursuz vasıfları, yaratılışları, yaş tayinleri, bakımı, hastalıkları, ilaçları vb. konular üzerinde durulmaktadır. At beslemenin yararları sözkonusu edilirken hadislerden örnekler verilmekte, atların azalarının bazı hastalıklara iyi geldiği belirtilmektedir.

Konuya girişte genellikle, önce atçılık, daha sonra da hastalıklar bahis konusu edilir, iyi atların özellikleri üzerinde önemle durulur. Atçılık bölümünde yansıtılan değerler üzerinde öncelikle durulması Türk kültür hayatının yapısıyla da ilgilidir. Amacı hastalıklara çare bulmak ve bunu eserinde yansıtmak olan yazar, konuyu sunarken kendini bu kültürel birikimden ayrı tutmamaktadır. Atta bulunması istenilen vasıflar, uzun bir tarihî deneyimin tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Baytarnamelerin özellikle atlarla ilgili olması ve atçılık kısmının mümkün olduğu ölçüde uzun tutulması atın sosyal, ekonomik, askerî vb. bir güç

kaynağı olarak Türk insanının hayatı içindeki yerini göstermektedir. Bunun için attan sevgi ve saygıyla bahsedilir.

“Baytarname” adının ortaya çıkışının çeşitli rivayetleri vardır. Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü’nde, 1502 numaraya kayıtlı bulunan bir baytarnamede, bu husus şöyle ifade edilmektedir :

“Harp esnasında İskender-i Zulkarneyn (Büyük İskender)in atları hastalandı; fakat o zaman Erestetalis (Aristo) hakim beraberinde olmadığından birşey yapamadılar. Bu hakim bir kitabı tasnif kılıp tez elden İskender’e gönderdi ve adı da baytarname kondu.”²

Bursada tesbit ettiğimiz bir baytarnamede İskender’in bir sefere çıkmaya karar verdiği bunun için Aristo’yu davet edip savaşa dayanıklı atları seçmesini istediği Aristo’nun da çeşitli sınamalarla atların güçlü ve dayanıklı olanlarını seçtiği belirtilmektedir.³

Başka bir rivayette ise Büyük İskender’in Belh şehrini kuşattığı, bu sırada atlarına hastalık bulaştığı, Aristo’dan atların hastalığı için kitap yazmasını istediği, Aristo’nun da şehrin alınmasından sonra bu isteği yerine getireceğini ifade ettiği, şehrin alınmasından sonra eseri yazdığı ve eserine “Baytarname”

adını koyduğu belirtilmektedir.⁴

Rivayetler, Aristo'nun İslâm dünyası içerisinde etkisini göstermesi bir yana, baytarnamelerin içerikleri konusunda çok önemli ipuçları vermektedir. Tarih boyunca at, ekonomik gücün olduğu kadar askerî gücün de elde tutulmasının başlıca dayanağı olmuştur. Bunun için yakın tarihimize kadar, atlara özel bir önem verilmiştir. Baytarnamelerde; insan hayatı içindeki siyasî ve sosyal yönü göz önüne alınarak, özellikle atlara yer verilmesi, hastalıklara değinilmeden önce, genel olarak, atların beslenmeleri, yaş tayini, donları, güzellikleri, uğurlu ve uğursuz vasıflarının konu edilmesi gösterilen önemin ifadesidir.

Hayvancılık, Türk ekonomi sisteminin öteden beri vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Bu unsur, Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Sözlü kaynakların yanı sıra, Arapça'dan yapılan çevirilerden de yararlanılarak hazırlanan baytarnameler; Osmanlı dönemi hayvan hekimliğinin birer aynasıdır. "Osmanlılar için büyük önem taşıyan ve daha sonraları Batı'da kurulan modern haralara örnek teşkil eden Hayvanat Ocakları'nda hayvancılık konusundaki pratiklerin kaynaklarını da baytarnameler teşkil etmiştir".⁵

Türkiye'de veterinerlik okulunun 1842'de kurulmasına ve buna paralel olarak veteriner hekimlikle ilgili kitapların basılmasına rağmen, bir yandan da baytarnamelerin yazıldığı ve bunlardan yararlandığı bilinmektedir. Halkın baytarnamelere olan talebi, modern okulların açılması ve bu yönde uygulamalar geliştirilmesine karşılık⁶ uzun bir süre devam etmiştir. Esasen sözlü gelenek-

ten kaynaklanan geleneksel unsurların birden bire kesintiye uğraması mümkün değildir. Bu unsurlar yazılı ve basılı kaynaklar içinde kendilerini muhafaza etmiş, gelişmiş ve yaygınlaşmışlardır. Sözlü ve yazılı ortam içerisinde sürekli gelişen baytarnameler, günümüzde, biçim olarak varlıklarını sürdürmeseler de fonksiyon itibarıyla hem sözlü gelenekte, hem de basılı kaynaklar içerisinde birçok unsurlarını sürdürmektedirler.

İslâmiyet'in gelişmesine paralel olarak 7.-9. yüzyıllar arasında çeşitli dillerden Arapça'ya çevrilen değişik konudaki eserlere, bu vadede de rastlanılmıştır. Yine İslâmiyetin yaygınlaşması, çeşitli bilim dallarında gelişmelere yol açmıştır, bu da Arapça'dan diğer dillere çeviri yapılması sonucunu getirmiştir. Birçok alanda, Türkçe'ye, epeyce çeviri eser kazandırılmıştır. Bunlardan biri de baytarnamelerdir. Yapılan araştırmalarda, İslâmiyet içerisinde baytarlıkla ilgili olarak yazılan ilk telif eserin İbn Ahi Hizam tarafından, 9. yüzyılda meydana getirildiği ileri sürülmektedir. "Kitabu'l-Hayl ve'l Baştara" adlı bu eserin 1536'da, Türkçe olarak istinsah edilmiş bir kopyesi Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümünde, 3535 numaraya kayıtlıdır. Prof.Dr. Nihal Erk tarafından incelenen bu eserin, yazıldığı tarihten sonra, meydana getirilen birçok baytarnameye kaynaklık ettiği görülmektedir.⁷

Tebisit edilebildiği kadarıyla, Türkçeye çevrilen baytarnamelerin en eskisi 15. yüzyıla aittir. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla gelinceye kadar, bu alanda birçok baytarnamenin çevirisi veya istinsahı yapılmış, bu sahaya birçok eser kazandırılmıştır.

*“Önceleri, eserlerin bütünlüğü korunarak ve yazarları da belirtilerek yapılan çevirilenen 17. yüzyıldan itibaren çoğaltılan nüshalarında pek çok değişikliklere raslanmaktadır. Bazen eserlerin bir kısmı çevrilmiştir. (...) Türkçeye eksik olarak yapılan tercümelemler yanında müstensih ya da kitap sahiplerinin de bilgi, görgü ve duyduklarını ekledikleri anlaşılmaktadır.”*⁸

Bunun başlıca sebebi, baytarnamelerin halk arasında yaygın bir şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Yabancı kültürlerden alınan değerlerin, süreç içerisinde, millileştirilmesi eğilimi Türk insanının önde gelen özelliklerindedir. Türkçe telif baytarnamelerde de bunun örnekleri bulunuyor. 17. yüzyıldan sonra yazılan baytarnamelerde hekimlik bilgilerinin yanında halk kültürünün diğer unsurlarına da yer verilmiştir. Töre, gelenek, görenek, inanış, vb. kültürel unsurların bu eserlerde bulunması baytarnamelerin sadece veteriner hekimliğin yazılı kaynağı olmadığını, milli kültürün birçok unsurunun barındırıldığını göstermektedir. Esasen yapılan çevirilerde de bu husus söz konusudur. Telif veya çeviri eserlerde hastalıkların tedavisi için kullanılması istenen bitkilerin adları ile hastalık adlarının genellikle Türkçe olması bunun ifadesidir. Yazarların, sözlü gelenekte yaşayan çeşitli uygulama ve inanışları eserlerinde yansıtmaları, sözlü kültürün de yazılı kültüre etki ettiğini gösteriyor.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla İstanbul kütüphanelerinde on bir (bunların altısının mikrofilm Ankara Millî Kütüp-

hane Mikrofilm Arşivine alınmıştır), Millî Kütüphane’de beş, Ankara Üniv. Vet. Fak. Vet. Tarihi ve Deontoloji Kürsüsünde beş, Bursa İnebey Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesinde yedi, Mevlâna Müsesinde bir, Kültür Bakanlığı HAGEM Halk kültürü Arşivi’nde bir, Çankırı Kütüphanesi’nde ve N.R. Büngül’ün çevirerek yayınladığı Kitab-ı Riyazat-ı Hayl ile birlikte toplam otuz üç adet baytarname vardır. Yalnızca Naseri’nin yurt dışında bile dört nüshasının olduğu düşünülürse bu sayının yurtiçi ve yurtdışındakilerle birlikte yüzlerle ifade edilebileceği açıktır.

DİPNOTLAR

1. Ferruh Dinçer, “Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğin Yazılı Kaynakları”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, 4.C., Ankara 1982, s.91
2. Nihal Erk, **Veteriner Tarihi**, Ankara 1978, s. 199-200.
3. Konu hakkındaki inceleme için bkz.: Ali Abbas Çınar, Ondokuzuncu **Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)**, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 4-9.
4. Nihal Erk-Ferruh Dinçer, “XV. ya da XVI. yüzyıla Ait Olduğu Sanılan Bir Baytarname İncelemesi”, Ankara Üniv. Veteriner Fak. Dergisi, Ankara 1967, C.XIV, Sayı : 2, s. 117-139.
5. Ferruh Dinçer, “Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğin Yazılı Kaynakları”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, 4.C., Ankara 1982, s. 123.
6. Hayrettin İvgin, “At Hastalıkları ve İyileştirilmesi Konusunda Geleneksel Uygulamalardan Fennî Uygulamalara Geçiş Dair Bir Tesbit”, **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu**, Ankara 1989, s.
7. Nihal Erk, **Veteriner Tarihi**, Ankara 1978, s. 85-101.
8. Ferruh Dinçer, “Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğin Yazılı Kaynakları”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, 4.c., Ankara 1982, s. 124.